

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 26

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2024

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

AKAD. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Birutė Triškaitė

Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas
dėl Danieliaus Kleino giesmyno ○ 9

Birutė Kabašinskaitė

Dar kartą apie *Mišiolo* (1501) glosas ○ 33

Ona Aleknavičienė

Jono Bretkūno *Postilė* (1591) Lietuvos nacionalinėje
Martyno Mažvydo bibliotekoje (2024) ○ 51

Markus Falk, Felix Thies

Die christlichen Grundgebete im Altlitauischen II. Das *Apostolische Credo* ○ 75

Wolfgang Hock, Henrik Hornecker

Schiffsbautermini aus der Handschrift
von Chylińskis *NOVUM TESTAMENTUM* ○ 137

Giedrius Subačius

Simono Daukanto bendradarbiavimo su Mikalojumi Akelaičiu rankraščiai
(1858–1859, 1860–1864) ○ 169

Veronika Girininkaitė

Mykolo Miežinio žodyno rankraštis Vilniaus universiteto bibliotekoje ○ 235

Jurgita Venckienė

Gramatyka Litewska początkowa (1902): santykis su ankstesniais
Juliaus Šykopo lietuvių kalbos gramatikos leidimais ○ 253

Reda Griškaitė

Turovo evangelijos leidėjas Piotras Hildebrantas (1865–1871) ○ 275

Olga Mastianica

Tautinių bendruomenių žiniasklaidos poreikių legalizavimas Vilniuje
1903–1905 m.: lūkesčiai ir galimybės ○ 363

Recenzijos (Reviews)

Jūratė Kiaupienė

Recenzuojama: Kęstutis Gudmantas (par.),
Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis,
monografinis tyrimas ir kritinis leidimas, 2024 ○ 393

Regina Koženiauskienė

Recenzuojama: Asta Vaškelienė,
Palemono miestui ir pasauliui. XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra,
monografija, 2024 ○ 397

Vasilijus Safronovas

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė,
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 1.
Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai, monografija, 2022;
Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė (par.),
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 2.
Dokumentinis Milku šeimos palikimas = Die Hintergründe
der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2.
Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke, 2019 ○ 403

Juozapas Paškauskas

Recenzuojama: Jolita Mulevičiūtė,
Regos politika. Lietuva Rusijos imperijoje, 2024 ○ 409

Viktorija Šeina

Recenzuojama: Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas,
Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d., 2022 ○ 413

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Regina Venckutė (sud., red.),
Pirmiausia aš buvau mokytojas...: Jonas Balkevičius, 2024 ○ 421

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Kotryna Rekašiūtė

Mokslinis seminaras *Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos:*
XVII–XIX a. kūrėjų dialogas ir lingvistinių idėjų slinkty ○ 431

Simon Fries, Henrik Hornecker, Simon Moll

Conference Report: *Zeitenwende im Baltikum und in der Baltistik*
(Turning Times in the Baltics and in Baltic Studies) ○ 437

Birutė Triškaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas dėl Danieliaus Kleino giesmyno

2009 m. mokslo žurnale *Archivum Lithuanicum* pasirodė žinomos Prūsijos Lietuvos raštijos ir kultūros tyrėjos dr. Liucijos Citavičiūtės straipsnis „Įsruities apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos potvarkio *Recessus generalis* (1639) reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas“¹, kuriame publikuotas raštijos istorijai itin svarbus Tilžės kunigo Danieliaus Kleino (Daniel Klein, 1609–1666)² laiškas, rašytas 1659 m. birželio 19 d. Prūsijos valdžiai ir šiuo metu saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (vok. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) Berlyne³. Drauge su šiuo Kleino laišku, teikiančiu duomenų apie jo veiklą – gramatikos, žodyno ir giesmyno – rengimo aplinkybes, paskelbti dar du toje pačioje archyvo byloje sudėti dokumentai – Prūsijos valdžios raštai (tiksliau – abiejų nuorašai). Vienas jų – 1659 m. birželio 20 d. potvarkis lietuvių kunigams dėl susitikimo su Kleinu Tilžėje aptarti lietuviško giesmyno rengimo reikalus⁴.

Šiame straipsnyje pristatomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne rastas kelių Prūsijos Lietuvos kunigų atsakymas į minėtą potvarkį. Straipsnio tikslas – publikuojant šį archyvinį šaltinį atskleisti, kokiomis naujomis detalėmis jis papildoma ligšiolinė Kleino giesmyno *Naujos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1666, toliau – *KING*) rengimo istoriją.

Rastasis dokumentas yra atskirame archyvo saugojimo vienetu, kurio signatūra: GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 3. Jame įdėtas tik šis vienas dokumentas, kurį sudaro du lapai (formatas 21,3 × 32,8 cm). Rašyta ant gelsvo semtinio popieriaus (vandenženkliai neįžiūrimi). Vokiečių kalba rašyto teksto apimtis – 44 eilutės, iš kurių 35 įrašytos pirmojo lapo *recto* pusėje, o 9 eilutės – antrojo lapo

1 Žr. Citavičiūtė 2009, 9–62.

2 Apie Kleiną žr. *QPP* IV 62r; Arnoldt 1777, 142; *BržA* I 302–307; Moeller 1968, 143; *ZM* III 945.

3 Kleino 1659 m. birželio 19 d. laiško faksi-

milę, perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Citavičiūtė 2009, 46–56.

4 1659 m. birželio 20 d. potvarkio nuorašo faksimilę, perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Citavičiūtė 2009, 58–62.

verso pusėje (čia nurodytas tik adresatas). Tai autentiškas dokumentas. Kad tai ne nuorašas, o originalas, liudija kelios abiejuose lapuose regimos lenkimo linijos ir antrojo lapo *verso* pusėje išpaustas raudono vaško antspaudas.

1. LAIŠKO ADRESATAS. Prūsijos Lietuvos kunigų atsakymas rašytas 1660 m. vasario 26 d., t. y. praėjus aštuoniems mėnesiams nuo potvarkio pasirašymo. Nors į adresatą kreipiamasi žodžiais „Durchlauchtigster Churfürft, gnädigfter Herr!“⁵, o antrojo lapo *verso* pusėje užrašyta „Dem Durchläuchtigften Fürften vnnd Herren, || Herren Friederich Wilhelm“⁶, vis dėlto laiškas tuomet nepasiekė Berlyno, kur rezidavo jungtinės Brandenburgo–Prūsijos valstybės valdovas – Brandenburgo didysis kurfiurstas ir Prūsijos kunigaikštis Frydrichas Vilhelmas (Friedrich Wilhelm, 1620–1688, valdė 1640–1688). Tai liudija dokumentui Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve suteikta signatūra. Jos pradiniai dėmenys „XX. HA Hist. StA Königsberg, EM“ leidžia teigti, kad į Berlyną dokumentas pateko tik po Antrojo pasaulinio karo (per tarpines stoteles) iš Karaliaučiaus, tiksliau – iš ten iki karo veikusio Prūsijos valstybinio archyvo (vok. *Preußisches Staatsarchiv in Königsberg*), be to, laiškas priklauso *Etatsministerium* fondui, kuriame sutelktas buvusios Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje archyvas⁷. Taigi laiškas iš tikrųjų siųstas į Karaliaučių, kur jį gavo tuometė vietinė Prūsijos vyriausybė, tada vadinta Vyriausiąja taryba, – ji šioje jungtinės valstybės dalyje sprendimus priimdavo kunigaikščio Frydricho Vilhelmo vardu.

Netiesiogiai laiško gavėją patvirtina ir paties Kleino giesmynui parašyta vokiška pratarmė, kurioje kelis kartus minima „aukštoji kunigaikštiškoji vyriausybė“ („Hoh[e] Churfürftl. Regierung“, „Churf. hoh[e] Regierung“⁸), tačiau, kitaip nei gramatikoje *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius, 1653), t. y. pirmajame paskelbtame Kleino veikalė, giesmyne neminimas tuometis šalies valdovas Frydrichas Vilhelmas: jam nėra nei dedikacijos, nei padėkos⁹. Taigi naujo lietuviško giesmyno pasirodymo reikalais rūpinosi ne pats kunigaikštis, o vietinė Prūsijos vyriausybė, kitaip tariant, tuometė Vyriausioji taryba.

Nustačius Prūsijos Lietuvos kunigų laiško gavėją, galima teigti, kad ir 1659 m. birželio 20 d. potvarkis buvo pasirašytas Vyriausiosios tarybos Karaliaučiuje. Tai patvirtina ir dar dvi aplinkybės: pirma, kunigams siųsto potvarkio nuorašas saugomas taip pat tame pačiame *Etatsministerium* fonde, antra, Kleino laiško ir jo pagrindu parengto valdžios potvarkio datos skiriasi tik viena diena, tad per tokį trumpą laiką tuo metu komunikacija su Berlynu vargiai įsivaizduojama. Nors Kleino laiške parengimo vieta nenurodyta, vis dėlto jame paminėtas faktas, kad laiško parašymo išva-

5 Hurtelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorius, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 1r.

6 Hurtelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorius, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 2v.

7 Apie Prūsijos vyriausybės Karaliaučiuje archyvą žr. Forstreuter 1955, 4 ir kt.

8 Klein 1666, [XXI].

9 Tiesa, lotyniškoje giesmyno pratarmėje kunigaikštis titulais visgi kartą paminėtas: viliantis pagalbos ateityje leidžiant lietuvišką Bibliją (Klein 1666-08-26, [VII]).

karėse jis lankęsis pas Karaliaučiaus spaustuvininką Johanną Reussnerį (1598–1666)¹⁰, leidžia daryti išvadą, kad 1659 m. birželio 19 d. datuotas laiškas parašytas Karaliaučiuje. Vyriausioji taryba, gavusi Kleino laišką, reagavo nedelsdama – jau kitą dieną pasirašė potvarkį.

2. LAIŠKO AUTORIAI. Vyriausiosios tarybos 1659 m. birželio 20 d. potvarkis buvo adresuotas keturiems Prūsijos Lietuvos kunigams: Ragainės (vok. *Ragnit*) kunigui, kurio pareigas tuomet ėjo Jonas Hurtelijus (Johannes Hurtelius, ~1610–1667)¹¹, Žilių (vok. *Szillen*) kunigui Frydrichui Pretorijui (Friedrich Praetorius, 1624–1695)¹², Nybudžių (vok. *Niebudzen*) kunigui magistrui Vilhelmui Jonui Liudemanui (Wilhelm Johannes Lüdemann, ~1628–1661)¹³ ir Valtarkiemio (vok. *Walterkehmen*) kunigui Melchiorui Švobai (Melchior Schwabe, ~1624–1663)¹⁴. Vis dėlto 1660 m. vasario 26 d. atsakymą pasirašė šeši kunigai. Taip nutiko dėl to, kad minėtieji keturi savo iniciatyva pakvietė prisijungti dar du kunigus iš Klaipėdos (vok. *Memel*) apskrities: Vilhelmą Martinį (Wilhelm Martinus, ~1618–1670)¹⁵ iš Verdainės (vok. *Werden*) ir Mykolą Gaidį (Michael Gallus, ~1632–1698) iš Rusnės (vok. *Ruß*)¹⁶ (apie tai dar žr. toliau – 3). Pagrindinis laiško tekstas, išskyrus parašus laiško pabaigoje, rašytas vieno asmens ranka.

Penki iš šių kunigų buvo gimę ir užaugę Prūsijos Lietuvoje. Antai Gaidys buvo kilęs iš Gaidelių kaimo netoli Šilutės (Verdainės parapija)¹⁷, Hurtelijus – iš Ragainės, Martinis – iš Klaipėdos, Pretorijus – iš Tilžės, Švoba – iš Įsruties. Kaip ir tilžėnas Kleinas, Gaidys mokėsi Tilžės provincijos mokykloje, tikėtina, kad ir Pretorijus buvo šios mokyimo įstaigos auklėtinis. Tik vienintelis Liudemanas į Prūsiją atvyko studijuoti iš Harburgo (prie Hamburgo): Karaliaučiaus universiteto matrikulose jo pavardė įrašyta 1646 m. gegužės 15 d.¹⁸ Kiti kunigai taip pat buvo šio universiteto auklėtiniai: Hurtelijus imatrikuluotas 1623 m. birželio 28 d.¹⁹ (beje, po kelių dienų – liepos 3 d. – pirmą kartą matrikulose pasirodo ir Kleino pavardė²⁰), Martinis – 1636 m.

10 Čia ir toliau remiamasi Kleino laiško publikacija: Citavičiūtė 2009, 48, 49, 55.

11 Plačiau apie Hurtelijų žr. *QPP* IV 78r; Arnoldt 1777, 127; *BrZA* I 313–314; Moeller 1968, 117; *ZM* III 851.

12 Plačiau apie Pretorijų žr. *QPP* IV 94r; Arnoldt 1777, 133; *BrZA* I 334–335; Moeller 1968, 131; *ZM* V 1392.

13 Plačiau apie Liudemaną žr. *QPP* IV 7v, 29r; Arnoldt 1777, 87, 103; *BrZA* I 340; Moeller 1968, 19, 103; *ZM* IV 1111.

14 Plačiau apie Švobą žr. *QPP* IV 33v; Arnoldt 1777, 108; *BrZA* I 338–339; Moeller 1968, 145; *ZM* VI 1664. Dėl potvarkio adresatų žr. Citavičiūtė 2009, 59, 61, 62.

15 Plačiau apie Martinį žr. *QPP* IV 111r; Ar-

noldt 1777, 166; *BrZA* I 317–319; Moeller 1968, 148; *ZM* IV 1146.

16 Plačiau apie Gaidį žr. *QPP* IV 109v–110r; Arnoldt 1777, 164; *BrZA* I 345–346; Moeller 1968, 124; *ZM* II 550.

17 Tokia Gaidžio kilmės vieta nurodoma *QPP* IV 109v (žr. 3 pav.). Remiantis kitais šaltiniais, jo tėvas buvęs Norkaičių kaimo kuliškis (Sembritzki, Bittens 1920, 58).

18 Erler 1910, 475.

19 Erler 1910, 270.

20 Erler 1910, 271. Antrą kartą Kleinas imatrikuluotas 1627 m. vasaros semestrą, o trečią – 1628 m. vasario 4 d. duodamas priesaiką (Erler 1910, 301).

birželio 10 d.²¹, Pretorijus – 1634 m. birželio 28 d. ir 1642 m. gegužės 6 d.²², Švoba – 1644 m. kovo 7 d.²³, Gaidys – 1652 m. birželio 15 d.²⁴ Baigę teologijos studijas Karaliaučiaus universitete, jie visą gyvenimą kunigavo lietuviškose parapijose: Gaidys – Rusnėje, Hurtelijus – gimtojoje Ragainėje, Martinis – Verdainėje, Pretorijus – Žiliuose, Švoba – Valtarkiemyje, o Liudemanas iš pradžių tarnavo Balėtuose, paskui 1655 m. balandžio 23 d. įgijo magistro laipsnį ir tų pačių metų rugsėjo mėnesį buvo paskirtas kunigu Nybudžiuose. Taigi tiek kilmės, tiek ir ne vienus metus trukusios ganytojiškos tarnystės vietos liudija, kad šie kunigai turėjo gerai mokėti lietuvių kalbą.

Kleino parengto naujo lietuviško giesmyno atžvilgiu šių jo kolegų nuostatos nebuvo vienodos. Hurtelijus, Martinis ir Pretorijus kadaise buvo Kleino gramatikos bei giesmyno recenzentai, palankiai atsiliepę apie abu rankraščius dar 1652-aisiais. Tuo tarpu Liudemanas bei Švoba šiuo metu žinomi kaip aktyviausi Kleino oponentai (apie tai dar žr. toliau – 3)²⁵. Leidžiant giesmyną Martinis parašė lotynišką epigramą „Ad Momum“²⁶, kurioje išradingu žodžių žaismu pajuokė Kleino priešininkus²⁷.

Šie šeši kunigai kartu su kitais minimi Kleino giesmyno *Naujos Giesmju Knygos* vokiškoje pratarmėje, parašytoje praėjus šešeriems metams nuo laiške minimų įvykių – 1666 m.²⁸ Ši giesmyną chronologiniu požiūriu sudaro du giesmių sluoksniai: senosios ir naujosios. Kleino giesmyne yra 229 giesmės²⁹, iš kurių 121 perimta iš pirmtaku, o 108 paskelbtos pirmą kartą³⁰. Senąsias giesmes Kleinas redagavo, o naujas vertė pats ir vėliau kvietė prie giesmyno repertuaro plėtros prisidėti kitus kunigus. Redaguodamas giesmes, Kleinas norėjo pasitelkti į pagalbą kompetentingus teologijos ir lietuvių kalbos mokovus, kurie peržiūrėtų ir pareikštų savo nuomonę, todėl kreipėsi į vietinę Prūsijos vyriausybę, kad būtų paskirta tokių kunigų komisija:

Als ich nun eine folche Vnart und Vnförmlichkeit bey *analyfirung* der alten Lieder erfehen / auch daneben eine unbequeme *difpofition* / indem die Lieder vom Sterben / Gericht und jüngften Tag / den Morgens=Abends Liedern / wie auch vor und nach dem Effen / und den Pfalmen vorgefetzet find / habe ich mitleidende / das unfere Vorfahren und wir ihre Nachkömlinge in folchen Irrthütern geftecket / und folche übel *formirte* Lieder immer dahin gefungen / bey mir beſchloffen / eine *revifion* der alten Lieder anzufstellen / und [die]felbige auch mit Göttlicher Hülffe und Beytande ins Werck gerichtet. Habe aber darüber auch anderer GOTTes=gelahrter und der Littaufchen Sprachen recht kündiger Männer *Vrtheil* / *cenſur* und *Gutdüncken* erfor-

21 Erler 1910, 371.

22 Erler 1910, 352, 430.

23 Erler 1910, 454.

24 Erler 1910, 530.

25 Žr. Citavičiūtė 2009, 22, 34, 50, 51, 55 ir kt.

26 Martinis 1666, [XXX–XXXI].

27 Žr. Ulčinaitė, Jovaišas 2003, 382. Apie Kleino patirtą puolimą užsimenama ir Karaliaučiaus lietuvių kunigo Frydricho Vitcho (Friedrich Wittich, 1631–1662) dedikacijoje (Wittichius 1666, [XXXII–XXXIII]; taip pat žr. Ostermeyer 1793, 39–40).

28 Giesmyne įdėtos dvi pratarmės: lotyniška, skirta Prūsijos Lietuvos kunigams (Klein 1666-08-26, [III–VIII]), ir vokiška, skirta giesmių rinkinio skaitytojams (Klein 1666, [IX–XXVIII]). Pirmoji pasirašyta 1666 m. rugpjūčio 26 d., o antroji – nedatuota.

29 Ostermeyer 1793, 40–42.

30 Ostermeyer 1793, 48; taip pat žr. Kaunas 1996, 165; Ulčinaitė, Jovaišas 2003, 383.

dern wollen. Drumb ich dann folchen meinen *laborem* der Hohen Churfürftl. Regierung in unterthänigkeit vortragende gebehten / weil es *Res Ecclesiæ* wære / an einige *Paftores* zu *refcribiren*, als damahls waren im Infterbürgifchen Ambt / Herr *Valentinus* Feyerftock / Herr *Chriftophorus* Sapphun / Herr *Johannes* Klein; Im Ragnittfchen Herr *Burchardus* Lößel / **Herr Johannes Hurtelius**; Im Mümmelfchen Herr Iohann Lehman und **Herr Wilhelmus Martinius** / und nachmahls in theils ihre durch den bald erfolgten Tod entledigte Stelle furrogirte / **Herr Fridericus Prætorius, Herr Melchior Schwabe / Herr M. Joh. Wilh. Lüdemannus, und Herr Michaël Gallus.** Diefе wolgemelte **Herrn Paftores haben von diefer revifion mit mir conferiret, felbige nachmahls approbiret, auch einige neue Lieder mit hinzu getragen / und das gantze Werck der Churf. hohen Regierung zum Druck recommendiret**, wie es auch dem Buchdrucker alfbald von höchftgemelter Regierung übergeben worden³¹.

Minėtina, kad visi 1660 m. vasario 26 d. laišką pasirašę kunigai ne tik buvo geri lietuvių kalbos mokovai, dirbę lietuviškose parapijose, bet ir patys rūpinosi lietuviškų religinių tekstų gausinimu: jie vertė ar net kūrė giesmes ir kai kurias jų, Kleino prašymu ar valdžios paliepimu, pateikė naujam giesmynui. Maža to, Švoba ir jo bendraminčiai ketino leisti atskirą giesmių rinkinį, tačiau nesulaukė kitų kunigų palaikymo³² (apie tai dar žr. toliau – 3).

Iš Kleino giesmyne *Naujos Giesmju Knygos* prie giesmių nurodytų pavardžių matyti, kiek kurio kunigo tekstų paskelbta³³. Daugiausia, be paties Kleino giesmių (38), publikuota Hurtelijaus tekstų – 27, kiek mažiau Švobos – 18³⁴. Kitų kunigų giesmių mažiau nei dvi dešimtys kartu sudėjus: Liudemano – 8, Pretorijaus – 7, Martinio – 3, Gaidžio – 1³⁵ (išsamiau žr. 1 lentelę). Tikėtina, kad šie kunigai buvo išvertę ar sukūrę daugiau giesmių, tačiau į giesmyną pateko ne visos (tikslių duomenų apie atrankos kriterijus nesama). Pridurtina, kad prie giesmyno repertuaro išplėtimo prisidėjo ir daugiau Kleino amžininkų³⁶. Talentingiausiu giesmių vertėju ir kūrėju laikomas Švoba³⁷.

31 Klein 1666, [XXI–XXII]. Leono Gineičio vertimą į lietuvių kalbą žr. *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.)*, 1988, 17.

32 Šis faktas minimas 1659 m. birželio 19 d. Kleino laiške (žr. Citavičiūtė 2009, 50, 51, 55).

33 Tiesa, Vaclovas Biržiška kėlė prielaidą, kad tarp giesmių, kurių vertėjai nenurodyti, gali būti ir daugiau verstų Kleino pratarėje paminėtų kunigų (*BržA* I 303; taip pat žr. išn. 34).

34 Manoma, kad Švoba išvertė dar vieną Kleino giesmyne paskelbtą giesmę, prie kurios vertėjas nenurodytas: tai giesmė „Ey Krikščonyfte džaukifi“ (*KING* 64–65) (žr. *BržA* I 338; Pociūtė 1995, 157).

35 Plg. Michelini 2009a, 10. Kleino giesmyne publikuotų giesmių indeksus su vertėju

ir autorių pavardėmis taip pat žr. Pociūtė 1995, 147–175; Michelini 2009b, 89–94.

Apie Kleino giesmyno verstinių giesmių repertuarą ir pasirinktus vokiečių autorius žr. Ostermeyer 1793, 48–49; Pociūtė 1995, 64–68 ir kt.

36 Tai Katniavos (vok. *Cattenau*) kunigas Jonas Kleinas (Johann Klein, ~1605–1662), kurio pavardė nurodyta prie 3 giesmių (žr. *KING* 31–32, 275–276, 278–280), taip pat Stalupėnų (vok. *Stallupönen*) kunigas Jonas Henrikas Leopoldis (Johann Heinrich Leopoldi, ~1622–1662), Katyčių (vok. *Coadjuthen*) kunigas Kristupas Cintijus (Christophorus Cynthus, ~1632–1674), Karaliaučiaus lietuvių kunigas Kristupas Šmidas (Christophorus Schmied, 1610–1648), publikavę po 1 giesmę (žr. *KING* 271, 42–44, 54–57).

37 Ostermeyer 1793, 49–50 ir kt.

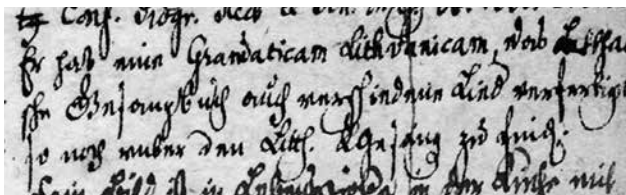
Vardas, pavardė	Giesmių skaičius	Giesmės	KING puslapiai
Jonas Hurtelijus	27	„Szi diena eft labay linkfma“	21–23
		„Pri=ejufi žemjaufey“	52–54
		„Krikščionis wierni džaukites“	62–64
		„Mieláufias IE3AU / kũ tu nufidėjei“	76–79
		„Ant Kryzaus IE3U muczijant“	83–85
		„Jog mums Pons Kriftus ant džaukfma“	102–104
		„Malonus Tėwe iš dangaus“	170–172
		„IE3AU gerybjũ pilnafis“	195–197
		„Ak miels Diewe“	202–204
		„Ak Pon' mus nekorok narfe“	205–206
		„Garbe taw IE3AU amžina“	234–235
		„Taw aš padėkawofu“	258–260
		„Taw dėkawoju Pone“	263–265
		„Sžlowinkim širdže wiffa“	276–278
		„Aš Diewa nepraftofu“	307–310
		„Piemũ man Wiešpats wiernafis“	318–319
		„Man fufimilk Pone Diewe“	331–332
		„Mums Diewe bayfey keršiji“	354–356
		„Kiek wiens dabbar girdėjo“	357–359
		„Mes špáudžemi karru“	366–367
		„Kriftau Sarge wiernafis“	367–371
		„Malonus ir wiernas Diewe“	378–381
		„Ak Diewe kokie fielwartai“	387–390
		„Nė wiena Diews praftoja“	398–400
		„Diew's gėlbt=mi' šelpja ir linkimin“	400–402
		„Šmogau nenufimink wargė“	402–407
		„Ak Diewe / maloningas“	468–473
Melchioras Švoba	18	„Eikim' Angėlump wiffi“	33–37
		„Mes dėkawojam / taw wiffi“	59–60
		„Dušėle brangi apdumok“	80–83
		„Tawę miels Diewe gárbinam“	147–149
		„Aš linkiminũs / ir duše džaukfma gáwo“	154–155
		„Waikai mielieji eiket šę“	155–158
		„Mieláufias Diewe / mes tawę“	172–175
		„Taw miels Diewe turru škufti“	198–202
		„Ak Diewe mielas Pone“	266–268
		„Didžámui mufu Wiešpaczui“	284–285
		„Y akkis mum's miegas traukias“	292–294
		„Sžirdingay myliu aš tawę“	394–396
		„Diew's mus nor kawoti“	407–409

Vardas, pavardė	Giesmių skaičius	Giesmės	KING puslapiai
		„Mielamui Dievui padūmies“	413–417
		„Trumpintelis eft’ amžias šis“	431–432
		„Diewe mielas / wis mennu“	436–438
		„Šmones neneredu dejūket“	449–451
		„Bedoj’ aš ftowju jau“	477–480
Vilhelmas	8	„Sunelis naujay gimmešis“	28–29
Jonas		„Ak Krištau Dowido Sunau“	38–39
Liudemanas		„Iau metta nauja prademme“	57
		„Bėda mums griešniemus!“	79–80
		„Aš šul’nelus / žinnau grąžus“	93
		„Gerraufias fkarbas mano wis“	110–111
		„Ak! Diewe širdis man funki“	313–315
		„Kaip grąžus Sunus Dowido“	323–326
Frydrichas	7	„Iš méiles daug daiktų gerrū“	149–150
Pretorijus		„Diewe tawę garbinam“	333–335
		„Gėr žėmei tai“	371–372
		„Ka Diewas nor / tefto tai wis“	390–392
		„Tu miel’s žmogau wiffad mattai“	432–434
		„Niekyftes del didžios“	434–436
		„Iau nu džaukis dušia mana“	455–459
Vilhelmas	3	„Laupfinkim Diewą mufu Sutwertoją“	145–147
Martinis		„Tāv Diewe dekawoju“	289–292
		„Diewop šaukiu / Diewą prašau“	351–352
Mykolas	1	„Pabušk’ dušėle mano tu“	44–48
Gaidys			

1 lentelė. Kleino giesmyne *Naujos Giesmju Knygos* (Karaliaučius, 1666) išspausdintos Gaidžio, Hurtelijaus, Liudemano, Martinio, Pretorijaus ir Švobos išverstos bei sukurtos giesmės (išvardytos tik tos, prie kurių nurodytos autorių ar vertėjų pavardės)

Du kunigai – Liudemanas ir Švoba – spausdinto giesmyno nebeišvydo: pirmasis mirė 1661 m., o antrasis – 1663 m. (plg. *QPP* IV 33v, kur nurodomi 1660 m., žr. 2 pav.). Giesmyną išspausdinus, netrukus šį pasaulį paliko ir pats Kleinas – atnaujinto giesmių rinkinio rengėjas, redaktorius ir pagrindinis naujųjų giesmių vertėjas.

Šių kunigų indėlis į lietuvių himnodinę tradiciją nebuvo užmirštas, jų išverstos ar sukurtos giesmės buvo kartojamos vėlesniuose Prūsijos Lietuvos giesmynuose. Antai XVIII a. Prūsijos generalinis superintendentas, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius ir lietuviškų religinių knygų leidėjas Jonas Jokūbas Kvantas (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) rankraštinėje presbiterologijoje *Preussische Presbyterologie*

1 pav. QPP IV 62r: Jono Jokūbo Kvanto įrašas apie Tilžės kunigo Danieliaus Kleino lituanistinę veiklą; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 4

(prieš 1772) prie Kleino, Švobos ir Gaidžio pavardžių užsiminė, kad jie vertė giesmes, kurių vis dar galima rasti lietuviškame giesmyne:

M. Daniel Klein [...] || Er hat eine *Gram[m]aticam Lithvoanicam*, das Littha[u-]||fche Gefangbuch auch verchiedene Lied[er] verfertigt[e], || fo noch vnter den Litth. K[irchen]Gefäng[en] zu find[en] (QPP IV 62r, žr. 1 pav.);

Melchior Schwabe. || [...] Hat einige wollgefetzte Litthaufche || Lied[er] gemacht, fo noch im Litth. Gefangbuch || verhand[en] (QPP IV 33v, žr. 2 pav.);

Michaël Gallus || [...] auch ver[fchie-]||dene geiftl. Lieder überfetzt, fo [an-]||noch im Litth. Gefangbuch zu find[en] (QPP IV 109v, žr. 3 pav.).

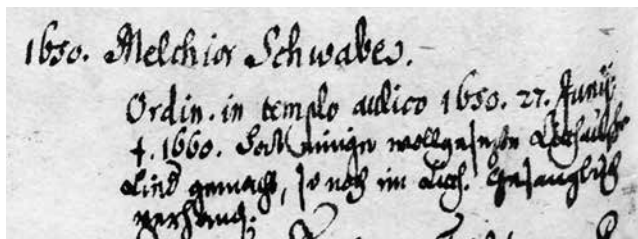
Kleino ir jo amžininkų giesmės tapo stabilia oficialiojo Prūsijos Lietuvos evangelikų liuteronų giesmyno repertuaro dalimi ir buvo perspausdinamos maždaug iki Antrojo pasaulinio karo³⁸.

3. LAIŠKO PARAŠYMO KONTEKSTAS IR ANTROJI KLEINO GIESMYNO APROBACIJA. Rengdamas naują lietuvišką giesmyną Kleinas susidūrė su kai kurių Prūsijos Lietuvos kunigų pasipriešinimu. Sklandų darbą trikdančias giesmyno rengimo aplinkybes jis atskleidė 1659 m. birželio 19 d. laiške Prūsijos valdžiai, taip pat įvardijo pagrindinius savo oponentus: tai Nybudžių kunigas magistras Vilhelmas Jonas Liudemanas, Valtarkiemo kunigas Melchioras Švoba ir Gumbinės (vok. *Gumbinnen*) kunigas Jonas Forhofas (Johann Vorhoff, 1631–1672)³⁹. Kleinas skundėsi, kad jie ketina išleisti atskirą giesmių rinkinį ir netgi kreipėsi į konsistoriją, nors tas rinkinys nėra kolektyviai nei apsvarstytas, nei įvertintas, o ankstesnis jų projektas nesulaukęs kunigų pritarimo⁴⁰.

³⁸ Žr. *Pagerintos Giesmių Knygos*, 1936. Apie Kleino giesmyne publikuotas giesmes, pakartotas 1936-ųjų rinkinyje, taip pat žr. Bense 2001, 55–56.

³⁹ Citavičiūtė 2009, 22, 34, 50, 51, 55. Plačiau apie Joną Forhofą žr. QPP IV 16r, 29r; Arnoldt 1777, 103, 110–111; Moeller 1968, 50, 103; ZM VII 1896.

⁴⁰ Citavičiūtė 2009, 49–50, 51, 55.

2 pav. QPP IV 33v: Jono Jokūbo Kvantto įrašas apie Valtarkiemių kunigą Melchiorą Švobą; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 4

Kleinas laiške taip pat minėjo, kad prieš septynerius metus, t. y. 1652-aisiais, kartu su lotyniškai parašytos lietuvių kalbos gramatikos *Grammatica Litoanica* (1653) rankraščiu jis įteikęs vertinti ir pataisytą bei papildytą lietuvišką giesmyną⁴¹. Prie laiško pridėdamas jam adresuoto 1652 m. birželio 20 d. valdžios pranešimo nuorašą, Kleinas priminė, kad jo paties giesmynas, kitaip nei oponentų, jau seniausiai aprobuotas⁴². Iš šio priedo matyti, kad tąsyk giesmyną kartu su gramatika palankiai įvertino keturi lietuvių kunigai: Jonas Kleinas iš Katniavos⁴³, Jonas Hurtelijus iš Ragainės, Vilhelmas Martinis iš Verdainės ir Frydrichas Pretorijus iš Žilių⁴⁴.

Ieškodamas išeities, Kleinas kvietė savo oponentus suvienyti kūrybines pajėgas ir naujas jų išverstas ar sukurtas giesmes skelbti jau aprobuotame jo paties giesmyne, iš pradžių jas apsvarsčius kompetentingų lietuvių kunigų komisijai. Vis dėlto jo pastangos savarankiškai spręsti ginčą nedavė trokštamo rezultato. Laiške Prūsijos valdžiai jis pasakojo, kad buvo prašęs oponuojančių kunigų atsiųsti jam savo giesmes peržiūrėti, jog būtų galima įtraukti į jo giesmyną. Nors Kleinui išties jų buvo pateikta, tačiau vėliau, grąžinus autoriams ir vertėjams pataisytus tekstus, komunikacija nutrūko ir vėl buvo kliudoma jo giesmynui skintis kelią į spaustuvę⁴⁵.

Laišku kreipdamasis pagalbos į valdžią, Kleinas siekė stabdyti prieš aprobuotą jo giesmyną nukreiptą puolimą ir siūlė ginčo sprendimo būdą: jis prašė įpareigoti oponentus susitikti su juo ir drauge aptarti giesmyno reikalus, be to, paliepti jiems prieš tai atsiųsti naujų giesmių, kad būtų galima jas peržiūrėti, o paskui visiems susirinkus jas apsvarstyti ir bendru sutarimu papildyti jo parengtą giesmyną. Jis taip pat prašė paskirti du nešališkus kunigus, kurie galėtų objektyviai viską įvertinti⁴⁶. Šį vaidmenį Kleinas siūlė skirti Ragainės ir Žilių kunigams – Hurtelijui ir Pretorijui, ankstesniems giesmyno rankraščio vertintojams.

41 Citavičiūtė 2009, 46, 47, 53. Šį faktą Kleinas taip pat mini ir gramatikos pratarmėje (žr. Klein 1653-10-06, [VIII]).

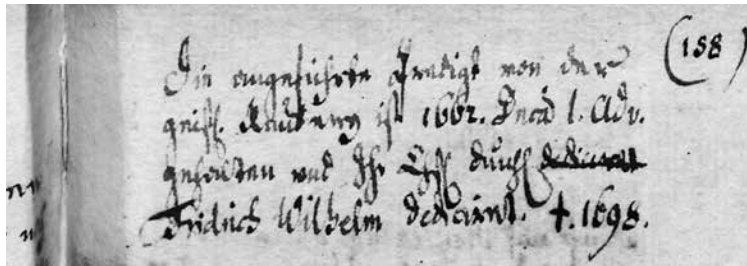
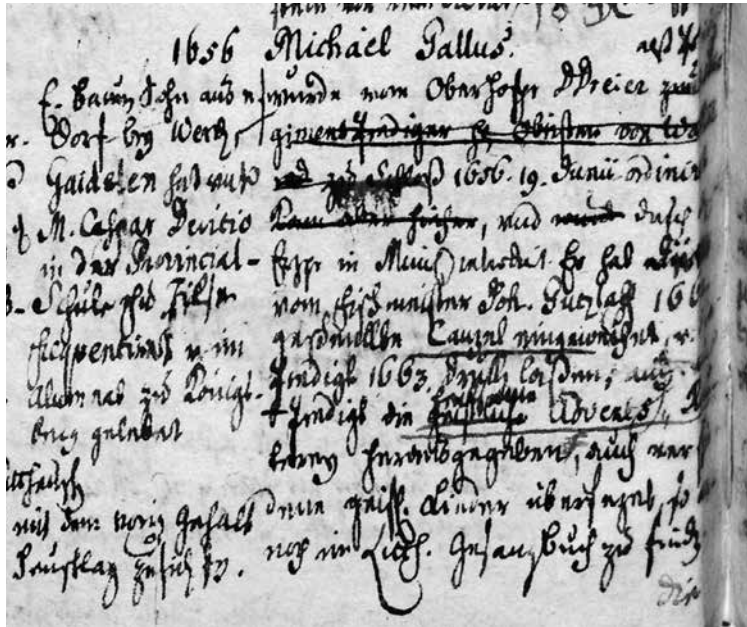
42 1652 m. birželio 20 d. pranešimo nuorašo faksimilę, perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Citavičiūtė 2009, 56–58.

43 Plačiau apie Joną Kleiną žr. QPP IV 19v; Arnoldt 1777, 95; BrZA I 299; Moeller 1968, 63; ZM III 946.

44 Citavičiūtė 2009, 18–19, 56, 57, 58.

45 Citavičiūtė 2009, 50, 51, 55.

46 Citavičiūtė 2009, 50, 51, 55–56.

3 pav. QPP IV 109v–110r: Jono Jokūbo Kvanto įrašas apie Rusnės kunigą Mykolą Gaidį; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 4

Kaip matyti, sudaryti naują lietuvių kunigų komisiją pakartotiniam giesmyno vertinimui buvo paties Kleino iniciatyva. Vyriausioji taryba Karaliaučiuje pritarė ir nedelsdama patenkino Kleino prašymą. 1659 m. birželio 20 d. potvarkyje keturiems Prūsijos Lietuvos kunigams iš Ragainės, Žilių, Nybudžių ir Valtarkiemio liepta susitikti maždaug po mėnesio – liepos 14 d. Šią susitikimo datą savo laiške buvo pasiūlęs pats Kleinas⁴⁷.

Remiantis Kleino pratarme (citata žr. 2), galima manyti, kad toks susitikimas anksčiau ar vėliau turėjęs įvykti⁴⁸. Rastasis šešių kunigų laiškas patvirtina, kad jie,

47 Kleino 1659 m. birželio 19 d. laišką žr. Citavičiūtė 2009, 50, 51, 55.

48 Žr. Citavičiūtė 2009, 29.

vykdydami potvarkyje išdėstyta paliepiama, iš tiesų buvo susirinkę Tilžėje, kur gyveno ir kunigavo giesmyno rengėjas Kleinas, maža to, rinkęsi daugiau nei kartą.

Galimas dalykas, kad pirmieji bandymai tartis nebuvo itin sėkmingi, nes po kelių mėnesių Vyriausioji taryba grįžo prie lietuviško giesmyno reikalų imdamasi papildomų priemonių – įpareigojo Sembos konsistoriją visą procesą prižiūrėti. Tai liudija Vyriausiosios tarybos narių – oberburggrafo, kanclerio ir obermaršalo – 1659 m. rugsėjo 18 d. potvarkis Sembos konsistorijai⁴⁹. Potvarkyje informuojama, kad sudaryta nauja komisija lietuviškam giesmynui peržiūrėti, ir pavedama pasirūpinti, kad dėl asmeninių nesutarimų, kai kurių asmenų ambicijų bei naudos troškimo darbas nebūtų sustabdytas:

Wier haben zu revidirung⁵⁰ vndt her=|| außgebung eines Littauifches Gefang=||buches gewiße Commifsarien ver=||ordnet. Wan wier aber auß dem || [i]nfchluß erfehen daß folches werck || durch privat affecten wolle difficul=||tired vndt behindert werden.

Alß befehlen wier Eüch hiemit || gnädigt vndt zuverlässig, Ihr || wollet diese fache dahin dirigiren || daß durch Ehrgeitz vndt eÿgen nutz[e]n || die Ehre Gottes, vndt der Kirch[en]||aufwachs nicht möge behindert || werden (žr. 4 pav.)⁵¹.

Vyriausioji taryba potvarkį Sembos konsistorijai nusiuntė neatsitiktinai, nes Kleino priešininkai jau buvo įtikinę dvasinę vyresnybę spausdinti jų parengtą giesmių rinkinį⁵². Tikėtina, kad sulaukusi Vyriausiosios tarybos potvarkio Sembos konsistorija taip pat daugiau ar mažiau prisidėjo sprendžiant tarp lietuvių dvasininkų kilusius nesutarimus dėl giesmyno.

1660 m. vasario 26 d. laiškas yra lietuvių kunigų atsakymas Vyriausiajai tarybai. Iš Tilžės į Karaliaučių siųstame laiške pasirašiusieji tvirtino, kad atliko tai, kas jiems buvo paliepta 1659 m. birželio 20 d. potvarkyje: jie susitikę su giesmyno rengėju Kleinu, drauge apsvarstę bei pareiškę savo nuomonę apie kunigų įteiktas naujas giesmes ir bendru sutarimu nusprendę jomis papildyti giesmyną:

Vff E[urer] Churf[ür]ft[lichen] D[urc]hl[laucht] gnädigten Befehlich *de dato 20 Junij* || verfloßenen 1659[ten] Jahres, darinnen vnns vnferen neue || Littauifche Lieder, damit Sie einhellig in das Preuffifch Littau[i]fche || Gefangbuch, welches H[err] M[agister] Daniel Klein Littauifcher Pfarrer || zur Tilfit auff E[urer] Churf[ür]ft[lichen] Durch[laucht] gnädigte Verordnung || vnnd Befehl, durch den Druck zu publiciren, gefertigt, alle || Confusiones vnnd mißhelligkeit[e]n zuvermeide[n], bey bemeltem H[errn] || M[agister] Kleinen, zusammen[n] zukomme[n] die Lieder zu conferire[n] vnnd || mit Ihm

49 Byloje esantys dokumentai suklijuoti, todėl nesimato šio rašto nuoraše įrašytų metų, tačiau jo turinys leidžia manyti, kad rašytas 1659 m. Be to, rašysena to paties asmens, atlikusio ir 1659 m. birželio 20 d. potvarkio nuorašą.

50 Taisyta iš *revedirung*.

51 Vyriausiosios tarybos potvarkis Sembos konsistorijai dėl lietuviško giesmyno, Karaliaučius, [1659]-09-18 (nuorašas), 12r.

52 Šis faktas minimas Kleino 1659 m. birželio 19 d. laiške (žr. Citavičiūtė 2009, 49, 51, 55).

12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

4 pav. Vyriausiosios tarybos Karaliaučiuje potvarkis Sembos konsistorijai
 dėl lietuviško giesmyno, Karaliaučius, [1659]-09-18;
 GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 2 (nuorašas), 12r

ingefambt zu *cenfurire*[n], gnädigt befehliget, haben || wir in vnterthänigfter gehorfamkeit nachleben wollen vnnd folle[n], || find auch in vnterfchiedene[n] *Terminis* zufamme[n] komme[n], || vnnd numehro durch Gottes gnade, bemelte Lieder, [...] mit dem⁵³ || *Autore conferir*[e]t, vnnd zur gutten Chrifftlichen einigkeit inge=|| fambt gebracht, das alfo nun **folches gefangbuch woll vnnd || löblich publiciret werde[n] kan**⁵⁴.

Nors laiškas lakoniškas, tačiau jis atskleidžia svarbų faktą: Kleino giesmynas 1660 m. vasario 26 d. šešių Prūsijos Lietuvos kunigų buvo aprobuotas ir rekomenduotas spausdinti antrą kartą. Tam pritarė ne tik jau 1652 m. palankiai giesmyną įvertinę lietuvių kunigai, bet ir aktyviausi Kleino oponentai. Kilusį kelių lietuvių kunigų pasipriešinimą numalšinti ir galiausiai susitarti pavyko tik įsikišus aukščiausiai Prūsijos Kunigaikštystės valdžios institucijai – Vyriausiajai tarybai Karaliaučiuje.

Siekdami kuo geresnio rezultato, keturi valdžios potvarkyje nurodyti kunigai Hurltelijus, Pretorijus, Liudemanas ir Švoba pasikvietė į talką Martinį ir Gaidį. Anot laiško autorių, jie pasitarė ir pasitelkė du kunigus iš Klaipėdos apskrities – iš Verdainės ir Rusnės („mit wol=||erwogener Hinzuziehung zweener Pfarrer[n] des Mümelifchen || Ambtes, nemblich des *Werdenfchen* vnnd *Rußnifche*[n]“⁵⁵). Laiške nurodytas ir tokios iniciatyvos motyvas: šitaip stengtasi atsižvelgti į visas Prūsijos Lietuvoje vartojamas tarmes tam, kad būtų išleistas visiems šio krašto lietuviams suprantamas ir tinkamas giesmynas: „damit || man alle *Dialectos* beobachtete, vnnd alfo ein recht verftänd=||lich gefangbuch ausgebracht werden möchte“⁵⁶.

Kleinas siekė parengti visuotinį, t. y. visoms Prūsijos lietuviškoms parapijoms priimtina, giesmių rinkinį⁵⁷. Dėl to pasistengta, kad aptariant giesmyno reikalus dalyvautų ne tik dviejų pagrindinių Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmių – šiaurinės ir pietinės – vartotojų (t. y. atitinkamai vadinamųjų *striukių* ir *baltsermėgių*), bet ir vadinamųjų *klaipėdiškių*, kurie apėmė dalį vakarų žemaičių (vadinamųjų *donininkų*) ir dalį pietinių vakarų aukštaičių kauniškių (vadinamųjų *Klaipėdos krašto aukštaičių*)⁵⁸. Hurltelijus ir Pretorijus, kaip ir pats Kleinas, atstovavo vadinamajai *striukių* patarnei, Švoba ir Liudemanas (pastarasis pagal abi tarnybos vietas) – *baltsermėgių*, o Martinis ir Gaidys – *klaipėdiškiams*. Kitaip tariant, susitikimuose su Kleinu dalyvavo po du kunigus iš kiekvieno Prūsijos Lietuvos tarminio arealo.

Kunigų atsakymas neatskleidžia, kiek kartų jiems teko susitikti siekiant išsiaiškinti aktualius giesmyno rengimo klausimus ir pasiekti abi puses tenkinantį kompromisą. Laiško formuluotė („in unterfchiedene *Termini*“⁵⁹) tesuponuoja, kad tikrai

53 Toliau išbraukta raidė *H*, veikiausiai buvo pradėtas rašyti žodis *H[errn]*.

54 Hurltelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorijus, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 1r. Viso dokumento faksimilė, perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. šio straipsnio pabaigoje.

55 Hurltelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorijus, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 1r.

56 Hurltelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorijus, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 1r.

57 Citavičiūtė 2009, 21, 50, 51, 53, 56.

58 Apie Prūsijos Lietuvos tarmes žr. Aleknavičienė 2020, 83–130, ypač 95. Taip pat žr. Zinkevičius 2002 [1989], 444–448 ir kt.

59 Hurltelijus, Liudemanas, Martinis, Pretorijus, Švoba, Gaidys 1660-02-26, 1r.

būta ne vieno susitikimo su kunigais ir kad laiškas pasirašytas Tilžėje susirinkus visiems šešiams. Vyriausiosios tarybos paskirta užduotis buvo atlikta per aštuonis mėnesius, t. y. laikotarpiu nuo 1659 m. birželio pabaigos, kai pasirašytas ir gautas potvarkis, iki 1660 m. vasario 26 d., kai šeši lietuvių kunigai parašė atsakymą Vyriausiajai tarybai.

Vis dėlto įveikęs kai kurių kunigų pasipriešinimą ir pasiekęs bendrą sutarimą, Kleinas susidūrė su kliūtimis spausdinant giesmyną. Apie tai jis užsiminė ir lotyniškoje, ir vokiškoje pratarmėse, kuriose teigė, kad parengtas giesmynas išgulėjęs dar kelerius metus, o Tilžės, Ragainės ir Klaipėdos kunigai 1661 ir 1662 m. kreipėsi į Prūsijos vyriausybę su prašymais paspartinti giesmyno spausdinimą⁶⁰. Dėl lėto Karaliaučiaus spaustuvininkų darbo Kleinas 1662 m. netgi ketino Tilžėje įsteigti lietuviškų knygų spaustuvę, tačiau tam prieštaravo privilegiją turintis Johannas Reusneris⁶¹. Giesmynas buvo išspausdintas tik po šešerių metų – 1666-ųjų pabaigoje Karaliaučiuje, Friedricho Reussnerio (?–1678) spaustuvėje. Nuo pirmosios giesmyno aprobacijos buvo praėję keturiolika metų.

4. IŠVADOS. Straipsnyje analizuojamas ir publikuojamas kelių Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas, siųstas Vyriausiajai tarybai į Karaliaučių, naujomis detalėmis papildo Tilžės kunigo Danieliaus Kleino giesmyno *Naujos Giesmju Knygos* (1666) rengimo istoriją.

Šis Prūsijos Lietuvos kunigų laiškas – tai atsakymas į 1659 m. birželio 20 d. Vyriausiosios tarybos potvarkį, kuriuo siekta numalšinti tarp Kleino ir kelių lietuvių kunigų kilusį nesutarimą dėl lietuviško giesmyno ir kuriame išdėstyta paties Kleino siūlytas kompromisas. Rastasis laiškas patvirtina, kad kunigai, vykdydami valdžios paliepimą, iš tiesų keletą kartų buvo susirinkę Tilžėje, kur kunigavo jau 1652 m. aprobuoto lietuviško giesmyno rengėjas Kleinas, ir drauge su juo aptarė lietuviško giesmyno reikalus.

Atsakymą Vyriausiajai tarybai dėl giesmyno pasirašė šeši kunigai, nors 1659 m. birželio 20 d. potvarkis buvo adresuotas keturiems. Siekdami atsižvelgti į visas Prūsijos Lietuvoje vartojamas tarmes, potvarkyje minėti kunigai – Jonas Hurtelijus iš Ragainės, Frydrichas Pretorijus iš Žilių, Vilhelmas Jonas Liudemanas iš Nybudžių ir Melchioras Švoba iš Valtarkiemio – savo iniciatyva pasikvietė giesmyno reikalus aptarti dar du kunigus iš Klaipėdos apskrities: Vilhelmą Martinį iš Verdainės ir Mykolą Gaidį iš Rusnės. Kadangi Kleinas siekė parengti visoms lietuviškoms parapijoms priimtina giesmyną, pasistengta, kad susitikimuose dalyvautų visų tarmių atstovų: Hurtelijus ir Pretorijus, kaip ir pats Kleinas, atstovavo šiaurinei Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarnei (vadinamiesiems *striukiams*), Švoba ir iš dalies Liudema-

⁶⁰ Žr. Klein 1666-08-26, [VI]; Klein 1666, [XXII].

⁶¹ Archyvinių šaltinių, liudijančių šiuos Klei-

no ketinimus, publikaciją žr. Kaunas 1998, 451–456; taip pat žr. Kaunas, Žemaitaitis 2003, 229.

nas – pietinei (vadinamiesiems *baltsermėgiams*), o Martinis ir Gaidys – vadinamiesiems *klaipėdiškiams*. Taigi susitikimuose su Kleinu dalyvavo po du kunigus iš kiekvieno Prūsijos Lietuvos tarminio arealo.

Vyriausiosios tarybos potvarkyje naujai sudarytos kunigų komisijos susitikimo su Tilžės kunigu tikslas buvo pasiekti bendrą sutarimą tarp naujojo lietuviško giesmyno rengėjo Kleino ir aktyviausių jo priešininkų Liudemano bei Švobos, ketinusių skelbti atskirą giesmių rinkinį. Viena iš išeičių, siūlyta paties Kleino: oponentų išverstas ar sukurtas giesmes spausdinti jo parengtame giesmyne, aprobuotame jau 1652 m. Šeši lietuvių kunigai, pakludami potvarkyje išdėstytam raginimui, ne tik susitiko su Kleinu aptarti aktualių giesmyno rengimo klausimų, bet ir pateikė naujų giesmių. Remiantis Kleino giesmyne *Naujos Giesmju Knygos* prie giesmių nurodytomis pavardėmis, konstatuotina, kad labiausiai prie naujojo giesmių rinkinio repertuaro plėtros, be paties Kleino, prisidėjo Hurltelijus (27 giesmėmis) ir Švoba (18 giesmių), o kitų keturių kunigų indėlis kuklesnis – jų tekstų paskelbta po vieną kitą.

Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas liudija, kad įsikišus Vyriausiajai tarybai Karaliaučiuje tarp Kleino ir jam oponuojančių lietuvių kunigų pagaliau buvo pasiektas sutarimas. Kleino parengto giesmyno spausdinimui pritarė ne tik 1652 m. palankiai jį įvertinę lietuvių kunigai, bet ir aktyviausi jo priešininkai. Nors giesmynas antrą kartą aprobuotas ir rekomenduotas spausdinti 1660 m. pradžioje, tačiau dienos šviesą išvydo tik po šešerių metų – 1666-ųjų pabaigoje.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2020: „Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija“, *ALt* 22, 83–130.
- [ARNOLDT, DANIEL HEINRICH,] 1777: *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlich Preußischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Königsberg: bey Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.*
- BENSE, GERTRUD, 2001: „*Giedojam taw – Wir singen dir*“. *Zur Textgeschichte der preußisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung der Liedersammlung von Fabian Ulrich Glaser (1688–1747) und ihrem Umfeld. Hallesche Sprach- und Textforschung* 8, Frankfurt a. M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- BrŽA I – Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 1. XVI–XVII amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1960.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2009: „Įsiruties apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos potvarkio *Recessus generalis* (1639) reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas“, *ALt* 11, 9–62.

- ERLER, GEORG, 1910: *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1. Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- FORSTREUTER, KURT, 1955: *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände. Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung* 3, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- HURTELIJUS, JONAS; VILHELMAS JONAS LIUDEMANAS, VILHELMAS MARTINIS, FRYDRICHAS PRETORIJUS, MELCHIORAS ŠVOBA, MYKOLAS GAIDYS, 1660-02-26: Laiškas Prūsijos kunigaikščiui Frydrichui Vilhelmui [Vyriausiajai tarybai Karaliaučiuje] dėl Danieliaus Kleino giesmyno, Tilžė; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 3, 1r–2v.
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.
- KAUNAS, DOMAS, 1998: „Archyviniai dokumentai apie Mažosios Lietuvos senosios raštijos ir spaudos darbuotojus“, *Knygotyra* 25(32), 431–460.
- KAUNAS, DOMAS; ALGIRDAS ŽEMAITAITIS, 2003: „Danielius Kleinas“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija 2. Kas–Maž*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- KLEIN, DANIEL, 1653-10-06: [„Praefatio“], [Danielius Kleinas,] GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & praeviâ Censurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Pastore Tilf. Litv. Praemiffa est ad Lectorem Praefatio non minùs utilis, quàm neceffaria. [...] REGIOMONTI, Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI, ANNO χϞΙϢ[τ]ογγονιάς ϸϢ. ΙϢϸ. LIII. [1653], [II–XII]. (Faksimilinis leidimas: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius J[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 65–272; su vertimu ir indeksu.)
- KLEIN, DANIEL, 1666-08-26: [„Praefatio“], [Danielius Kleinas,] Neu Littausches / verbeffert= und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch / Nebst einem sehr nützlischen / nie ausgegangenen Gebetbüchlein / Auch einer Teutfchen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Lefer. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrofe fénos Giefmes fu pritárimu wiffû Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giefmes pridétos [...], KARALAUZUJE Išpaude fawo iffirádimaís PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666], [III–VIII].
- KLEIN, DANIEL, 1666: „Nothwendige Vorrede und Bericht an den Lefer“, [Danielius Kleinas,] Neu Littausches / verbeffert= und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch / Nebst einem sehr nützlischen / nie ausgegangenen Gebetbüchlein / Auch einer Teutfchen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Lefer. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrofe fénos Giefmes fu pritárimu wiffû Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giefmes pridétos [...], KARALAUZUJE Išpaude fawo iffirádimaís PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666], [IX–XXVIII].
- KING – [Danielius Kleinas,] Neu Littausches / verbeffert= und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch / Nebst einem sehr nützlischen / nie ausgegangenen Gebetbüchlein / Auch einer Teutfchen / hochnötig=unterrichtlicher Vorrede an den Lefer. NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrofe fénos Giefmes fu pritárimu wiffû Bažnyczos Mokitoju per musu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grázos Giefmes pridétos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžaufey Bážnyczose wartojamos / Su labay

- priuvalingu Pirm=pamokinnimu fias Knygeles fkaitanczuju / Patogiej fuguldytos ir isdutos. KARALAUZUJE* Išspaude fawo iffirádimaís PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666]. (Kritinis leidimas: *D. Kleino Naujos giesmju knygos. Tekstai ir jų šaltiniai. = D. Kleins Naujos giesmju knygos. Die Texte und ihre Quellen*, parengė habil. dr. Guido Michelini, Vilnius: Versus aureus, 2009. Internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Naujos giesmių knygos, Naujos maldų knygelės*, 1666, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Vaidotas Rimša, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; <https://seniejirastai.lki.lt/db.php>.)
- Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.), parengė Leonas Gineitis, Vilnius: „Vagos“ leidykla, 1988.
- MARTINIUS, WILHELMUS, 1666: „Ad Momum“, [Danielius Kleinas,] *Neu Littausches / verbessert= und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch [...]* NAUJOS GIESMJU KNYGOS [...] KARALAUZUJE Išspaude fawo iffirádimaís PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666], [XXX–XXXI].
- MICHELINI, GUIDO, 2009a: „Kleino giesmynas ir jo papildymai“, *D. Kleino Naujos giesmju knygos. Tekstai ir jų šaltiniai = D. Kleins Naujos giesmju knygos. Die Texte und ihre Quellen*, parengė habil. dr. Guido Michelini, Vilnius: Versus aureus, 5–12.
- MICHELINI, GUIDO, 2009b: *Mažosios Lietuvos giesmių istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- MOELLER FRIEDWALD, 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.
- OSTERMAYER, GOTTFRIED, 1793: *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfried Ostermayer, der Trempenfchen Gemeine Pastore seniore und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied. Königsberg*, gedruckt mit Drietiſchen Schriften.
- Pagerintos Giesmių Knygos, kuriofe brangiaufios fenos ir naujos Giesmės furafsytos Diewui ant Garbės ir Lietuwininkams ant Duſių Išganymo podraug ju Maldų Knygomis bei nauju trecziofios Dalies Papildymu.* Naujai išleido Klaipėdos Krašto Ewangeliškoji Konfifitorija 1936 Metais, Klaipėda: „Lituania“.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 1995: *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius: Pradai.
- QPP I–V – [Johann Jacob Quandt, *Preußische Presbyterologie* 1–5, Karaliaučius, prieš 1772]; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs, Nr. 2, Bd. 1–5 (rankraštis, autografas su vėlesniais kitų asmenų papildymais).
- SEMBRITZKI, JOHANNES; ARTHUR BITTENS, 1920: *Geschichte des Kreises Heydekrug*, Memel: Druck von F. W. Siebert.
- ULČINAITĖ, EUGENIJA; ALBINAS JOVAIŠAS, 2003: *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vyriausiosios tarybos potvarkis Sembos konsistorijai dėl lietuviško giesmyno, Karaliaučius, [1659]-09-18; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 37 f, Nr. 2 (nuorašas), 12r–12v.
- WITTICHIUS, FRIDERICUS, 1666: „Per varias curas exantalosq[ue]“, [Danielius Kleinas,] *Neu Littausches / verbessert= und mit vielen neuen Liedern vermehretes Gefangbuch [...]* NAUJOS

GIESMJU KNYGOS [...] KARALAUČZUJE Išpaude fawo iffirádimaís PRIDRIKIS REUSNERIS Métúfe M. DC. LXVI [1666], [XXXII–XXXIII].

ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2002 [1989]: „Buvusios Prūsijos Lietuvos tarmės“, *Rinktiniai straipsniai 1. Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis. Istorinė gramatika. Tarmių kilmė. Dialektologija. Rašomosios kalbos kilmė*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 444–448.

ZM I–VII – Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch 1–7. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kranz, Hamburg: Selbstverlag des Vereins [für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.], 2012–2014.

Birutė Triškaitė

THE LETTER FROM PRIESTS OF PRUSSIAN LITHUANIA
DATED 26 FEBRUARY 1660 REGARDING THE HYMNAL
BY DANIEL KLEIN

Summary

The article introduces the letter from six Prussian Lithuanian priests dated 26 February 1660 regarding the manuscript of the new Lithuanian hymnal *Naujos Giesmju Knygos* (Königsberg, 1666) by Daniel Klein (1609–1666), a priest of Tilžė (Ger. *Tilsit*), sent to the local Prussian government, or rather the High Council in Königsberg. The document is currently kept at the Secret State Archives of Prussian Cultural Heritage (Ger. *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) in Berlin (shelf mark: GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 3). This archival source adds new details to the history of Klein's hymnal.

The letter from Prussian Lithuanian priests featured in the article was a reply to the decree by the High Council dated 20 June 1659, which was published together with Klein's letter of 19 June 1659 by Liucija Citavičiūtė in the science journal *Archivum Lithuanicum*, vol. 11 (2009). In his letter, Klein asked the High Council to appoint a new commission to assess the hymnal (it was for the first time approved in 1652); as a result, the decree obligated a handful of Prussian Lithuanian priests to meet with Klein and discuss the matter of hymnal production, as well as present some hymns that had been translated or created by them. The newly discovered document confirms that, acting in compliance with the obligation set forth in the decree, the Prussian Lithuanian priests several times did meet in Tilžė, where Klein, the maker of the new Lithuanian hymnal, lived and served as a priest.

Even though the decree of 20 June 1659 had been addressed to four priests of Prussian Lithuania, the reply to the authorities regarding the hymnal was signed by six men of the cloth. The priests that were named in the decree, Johannes Hurtelius (Jonas Hurtelijus, ~1610–1667) of Ragainė (Ger. *Ragnit*), Friedrich Praetorius (Frydrichas Pretorijus, 1624–1695) of Žiliai (Ger. *Szillen*), Wilhelm Johannes Lüdemann (Vilhelmas Jonas Liudemanas, ~1628–1661) of Nybudžiai (Ger. *Niebudszen*), and Melchior Schwabe (Melchioras Švoba, ~1624–1663) of Valtarkiemis (Ger. *Walterkehmen*), took the initiative to invite two more priests from the district of Klaipėda (Ger. *Memel*) to discuss the matter of the new Lithuanian hymnal:

Wilhelm Martinius (Vilhelmas Martinis, ~1618–1670) of Verdainė (Ger. *Werden*) and Michael Gallus (Mykolas Gaidys, ~1632–1698) of Rusnė (Ger. *Ruß*). The letter also highlights the reason why this initiative was taken: that way, the clergy attempted to cover all dialects of Prussian Lithuania. Klein intended to produce an overarching collection of hymns that would serve all Lithuanian parishes of Prussian Lithuania, which made it vital that the discussion of the hymnal involved representatives from all the areas of Prussian Lithuanian dialects. These six priests are referred to in the foreword to the hymnal by Klein. Among them were two fierce opponents of Klein who were thinking of publishing a separate hymnal.

All Prussian Lithuanian priests that signed the letter of 26 February 1660 were excellent scholars of the Lithuanian language just as they were skilled translators and even writers of hymns. At Klein's request and under orders from the authorities, some of their hymns were submitted for inclusion in the new hymnal. In addition to Klein's own hymns (38), it also featured a substantial number of hymns by Hurtelius (27) and Schwabe (18), with just a few hymns from other priests (8 by Lüdemann, 7 by Praetorius, 3 by Martinius, 1 by Gallus).

This letter bears testimony to the fact that despite the serious disagreement that had previously flamed between Klein and some of the other priests, an agreement was eventually reached. Even though the hymnal was for the second time approved by six Prussian Lithuanian priests and recommended for print in early 1660 already, it was only six years later, at the end of 1666, that it saw the light of day.

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: birute.triskaite@lki.lt

Gauta 2024 m. lapkričio 26 d.

DOKUMENTO PUBLIKAVIMO PRINCIPAI. Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 3) saugomas dokumentas publikuojamas trimis formomis: 1) faksimilė; 2) dokumentinis vokiško teksto perrašas; 3) vertimas į lietuvių kalbą. Perraše išlaikoma teksto makrostruktūra, atspindima autentiška rašyba ir skyryba, laužtiniuose skliaustuose išskleidžiamos santrumpos. Ženkla \square \square rodo komentuojamo fragmento ribas. Vokiškame tekste pasitaikantys lotyniško teksto intarpai (žodžiai ar morfemos) perraše perteikiami kursyvu, o vertime neatspindimi. Vertime neišlaikomas vokiško teksto eilučių ilgis, taip pat neatspindimas originalo žodžių trumpinimas, laužtiniuose skliaustuose rašomi žodžiai, kurių originale nėra, tačiau kurie reikalingi minties aiškumui. Komentarai teikiami išnašose: tekstologiniai – prie perrašo, dalykiniai – prie vertimo.

PRŪSIJOS LIETUVOS KUNIGŲ LAIŠKAS PRŪSIJOS KUNIGAİKŠČIUI FRYDRICHUI VILHELMUI [VYRIAUSIAJAI TARYBAI KARALIAUČIUJE]⁶² DĖL DANIELIAUS KLEINO GIESMYNO, Tilžė, 1660-02-26; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 3, 1r–2v.

[1r] Durchlauchtigster Churfürft, gnädigster Herr!

Vff E[urer] Churf[ü]r[ft][ichen] D[urc]hl[au]cht gnädigsten Befehlich *de dato 20 Junij* verfloßenen 1659ften Jahres, darinnen vnns vnferne neue Littauifche Lieder, damit Sie einhellig in das Preuffifch Littau[i]fche Gefangbuch, welches H[err] M[agister] Daniel Klein Littauifcher Pfarrer zur Tilfit auff E[urer] Churf[ü]r[ft][ichen] Durchl[au]cht gnädigfte Verordnung vnnd Befehl, durch den Druck zu *publiciren*, gefertigt, alle *Confusiones* vnnd mißhelligkeit[n] zuvermeide[n], bey bemeltem H[errn] M[agister] Kleinen, zufamme[n] zukomme[n] die Lieder zu *conferire*[n] vnnd mit Ihm ingefambt zu *cenfurire*[n], gnädigft befehliget, haben wir in vntherhänigfter gehorfamkeit nachleben wollen vnnd folle[n], find auch in vnterchiedene[n] *Terminis* zufamme[n] komme[n], vnnd numehro durch Gottes gnade, bemelte Lieder, mit wol= erwogener Hinzuziehung zweener Pfarrer[n] des Mümelifchen Ambtes, nemblich des *Werdenfchen* vnnd *Rußnifche*[n], damit man alle *Dialectos* beobachtete, vnnd alfo ein recht verftänd= lich gefangbuch ausgebracht werden möchte, mit dem⁶³ *Autore conferir[e]t*, vnnd zur gutten Chriftlichen einigkeit inge= fambt gebracht, das alfo nun folches gefangbuch woll vnnd löblich *publiciret* werde[n] kan, dancken E[urer] Churf[ü]r[ft][ichen] Durchlaucht für gnädigfte väterliche Sorgfalt vntherhänigft, bittend, E[ure] Churf[ü]r[ft][iche] Durchlaucht geruhe fer= ner felbige Kirchenarbeit zu nutz vnnd frommen Dero vnter=

62 Dėl laiško adresato žr. 1 skyriuje.

63 Toliau išbraukta raidė H, veikiausiai buvo pradėtas rašyti žodis H[errn].

Handwritten flourish

Einblütigster Fürst, gnädigster Herr!
 Ich die Ihr gnädigster Befehl de dato 20 Junij
 1659/ten Jahrs, darinnen mit dieser neuen
 Letztigen Tindor, dem die einfüllig in das Fürstliche
 Oberambt, welche H. M. Daniel Klein Letztigen
 zur Treue mit E. Gnade durch gnädigste Verordnung
 und Befehl eines von Euch zu publiciren, gefordert, alle
 Confessionen und misslichheit Interdictionen, bey demselben H.
 N. Albinen, zusammen, zu kommen die Tindor zu Confessionen und
 mit Ihm zusammen zu Confessionen, gnädigst befohlen, jedoch
 wie in Letztigen gefordert hat nachher wollen und sollen
 sein wird in Letztigen Termin zusammen kommen,
 und dieses durch Euch gnädigst, demselben Tindor mit
 anderen Inhabern zusammen, als Mündlichen
 Ambts, nämlich das Wort der und Aufsicht, dem
 man alle Malektor bebaute, und also ein recht vorstand
 hat gefangen und gebracht werden müste, mit dem H.
 Actore Confessio, und die gültigen Episteln einseitig
 sammt gebracht, und also ein selbst gefangen werde und
 sollen publicirt werden, den, den E. Gnade für gnädigst
 Letztigen Derselben Letztigen, bittend, E. Gnade gnädigst
 nur solcher Ansehen zu nicht und frommen des Letztigen
 Ihnen gnädigst Befehlen, damit wie E. Gnade durch die
 allen Gnade Wolger, gültigen beständigen geschehen, die
 wiederbringung der Liebe frucht, und alles des Letztigen
 Ihres fides und angelegentlich, durch gnädigster Obhut
 Letztigen bester, Ch. d. d. 26 Febr. 1660.

E. Gnade durch

Letztigen d. d. d.
 Johannes Hirtchus, pastor Sagrenensis
 N. Wilhelm-Johannes Kühnemann, d. d. d.
 Wilhelmus Martinus, d. d. d.
 Fredericus Antonius P. Zilka
 Melchior Dischler, d. d. d.
 Michael Ballus, d. d. d.

29 Prūsijos Lietuvos kunigų
 1660 m. vasario 26 d. laiškas
 dėl Danieliaus Kleino giesmyno

Demnächst die besten Jungen und Bannern,
 eines geschickten Meßers, des 6. Römischen Regiments,
 des Kommandanten der Aufseher, Majorats zu Brandenburg,
 der Magistrat, in Berlin, zu Berlin, Cassel, Braunschweig,
 Hannover, von Cassel und Weizen, wie in Ostfriesland, zu
 Ostfriesland, von dem Grafen Danzow, zu Danzow, zu
 Münster, zu Münster, zu Münster, zu Münster, zu Münster,
 zu der Stadt von Danzow, zu Danzow, zu Danzow,
 zu den verschiedenen Aufseher und Bannern.

thanen gnädigft zufordern, womit wir E[urer] Churf[ü]r[ft]l[ichen] Durchl[au]cht] zu allem Churf[ü]r[ft]l[ichen] wolergehen, gutter befändiger gefundheit, zu wiederbringung des Lieben Friedens, vnnd aller Dero vnther= thanen frewd vnnd ergetzlichkeit, Gottes gnädiger Obhut trewlichft beftehle[n], Gebe[n] Tilfit d[en] 26 Febr. A[m] 1660.

E[urer] Churf[ü]r[ft]l[ichen] Durchl[au]cht]
vntherthanigfte Diener

Johannes Hurtelius, pastor Ragnetenfis

M. Wilhelm-Johannes Lüdemann Pf[ost] Nibudenfi[s]

Wilhelmus Martinius P. Werd[...]

Fridericus Prætorius P. Zillenf:

Melchior Schwabe Pf: zu Walterkeh[men]

*Michaël Gallus Past. Rusfenf[is]*⁶⁴

[2v] Dem Durchläuchtigsten Fürften vnnd Herren,
Herren Friederich Wilhelm, des H[eiligen] Römischen Reichs
ErtzCämmerer[n] vnnd Churfürften, Marggraffen zu Brandenburg
zu Magdeburg, in Preuße[n], zu Gülich, Cleve, Bergen, Stettin,
Pommern, der Caßuben vnnd Wenden, auch in Schlefien, zu
Croßen vnnd⁶⁵ Jägerndorff Herzogen, Burggraffen zu
Nürnberg, Fürften zu Halberftadt, vnnd Minden, Graffe[n]
zu der Marck, vnnd Ravensberg, Herrn zu Ravenftei[n]
vnferm gnädigften Churfürften vnnd Herren [etc. etc.]⁶⁶

Vertimas

[1r] Šviesiausiasis Kunigaikšti, maloningiausias Valdove⁶⁷!

Siekdami ir trokšdami nuolankiai paklusti Jūsų Kunigaikštiškosios Šviesybės maloningajam praėjusių 1659 m. birželio 20 d. įsakymui⁶⁸, kuriame mums maloningai paliepta tam, kad mūsų naujos lietuviškos giesmės bendru sutarimu [būtų įtrauktos] į Prūsijos Lietuvos giesmyną, kurį parengė ponas magistras Danielius Kleinas, Tilžės lietuvių kunigas, [vadovaudamasis] Jūsų Kunigaikštiškosios Šviesybės maloningu

64 Parašai autentiški.

65 Žodis *vnnd* įrašytas vietoj kablelio.

66 Toliau po tekstu išpaustas raudono vaško antspaudas.

67 Kreipiamasi į Brandenburgo didįjį kurfiurstą ir Prūsijos kunigaikštį Frydrichą Vilhelmą, tačiau iš tiesų laiškas siųstas Vyriausiajai tarybai į Karaliaučių (plačiau apie laiško adresatą žr. 1 skyriuje).

68 Kalbama apie Vyriausiosios tarybos Karaliaučiuje 1659 m. birželio 20 d. pasirašytą potvarkį, adresuotą keturiems Prūsijos Lietuvos kunigams: Jonui Hurtelijui iš Ragainės, Frydrichui Pretorijui iš Žilių, Vil-

helmui Jonui Liudemanui iš Nybudžių ir Melchiorui Švobai iš Valtarkiemio (potvarkio nuorašo publikaciją žr. Citavičiūtė 2009, 58–62). Šiuo potvarkiu siekta numalšinti nesutarimus, kilusius dėl lietuviško giesmyno tarp jo rengėjo Tilžės kunigo Danieliaus Kleino ir kai kurių Prūsijos Lietuvos kunigų, iš kurių labiausiai Kleinui oponavo Liudemanas bei Švoba. Potvarkyje buvo išdėstyta Kleino 1659 m. birželio 19 d. laiške siūlytas nesutarimų sprendimo būdas (laiško publikaciją žr. Citavičiūtė 2009, 47–56).

potvarkiu bei įsakymu [jį] išspausdinti⁶⁹, ir tam, kad būtų išvengta bet kokios sumaišties bei nesutarimų, pas minėtąjį poną magistrą Kleiną susirinkti [ir tas] giesmes aptarti bei drauge su juo įvertinti, mes iš tikrųjų keletą kartų susitikome ir štai dabar su Dievo pagalba minėtas giesmes, – gerai pasitarę ir pasikvietę du kunigus iš Klaipėdos apskrities, būtent iš Verdainės ir Rusnės⁷⁰, kad būtų atsižvelgta į visas tarmes ir būtų išleistas tikrai suprantamas giesmynas,⁷¹ – su autoriumi⁷² apsvaistėme ir drauge pasiekėme išties krikščionišką sutarimą, kad pagaliau šitokį giesmyną bus galima deramai ir pagirtinai išspausdinti. Dėkojame Jūsų Kunigaikštiskajai Šviesybei už maloningąjį tėvišką rūpestį, nuolankiai prašydami Jūsų Kunigaikštiskąją Šviesybę teiktis ir toliau maloningai remti tokį patį Jūsų pavaldinių naudai bei pamaldumui skirtą Bažnyčios darbą, tuo tarpu mes Jūsų Kunigaikštiskajai Šviesybei vardan visos Kunigaikštystės gerovės nuoširdžiai meldžiame nuolatinės geros sveikatos, vardan brangios taikos atkūrimo⁷³ ir visų Jūsų pavaldinių džiaugsmo bei dėkingumo – gailastingojo Dievo globos. Pasirašyta Tilžėje 1660 m. vasario 26 d.

Jūsų Kunigaikštiskosios Šviesybės
nuolankiausi tarnai
Jonas Hurtelijus, Ragainės kunigas,
magistras Vilhelmas Jonas Liudemanas, Nybudžių kunigas,
Vilhelmas Martinis, Verdainės kunigas,
Frydrichas Pretorijus, Žilių kunigas,
Melchioras Švoba, Valtarkiemio kunigas,
Mykolas Gaidys, Rusnės kunigas⁷⁴.

[2v] Šviesiausiam Kunigaikščiui ir Valdovui,
Ponui Frydrichui Vilhelmui, Šventosios Romos imperijos
arkikamerariui ir kurfiurstui, Brandenburgo,
Magdeburgo, Prūsijos, Julicho, Klėvės, Bergės, Štettino,
Pomeranijos, Kašubų ir Vendų markgrafui, taip pat Silezijos
Kroseno ir Jegerndorfo hercogui, Niurnbergo
burggrafui, Halberštato ir Mindeno kunigaikščiui, Markos
ir Ravensbergo grafui, Ravenšteino valdovui,
mūsų maloningiausiam Kunigaikščiui ir Ponui ir t. t. ir t. t.

69 Nors pirmą kartą Prūsijos Lietuvos kunigų aprobuotas ir rekomenduotas spaudai jau 1652 m., Kleino giesmynas *Naujos Giesmju Knygos* buvo išspausdintas tik praėjus keturiolikai metų – 1666-aisiais Karaliaučiuje, Friedricho Reussnerio (?–1678) spaustuvėje.

70 Kalbama apie Verdainės kunigą Vilhelmą Martinį ir Rusnės kunigą Mykolą Gaidį.

71 Kleinas siekė išleisti visuotinį, t. y. visiems Prūsijos lietuviams suprantamą ir priimtina, giesmyną.

72 T. y. su giesmyno rengėju Kleinu.

73 Tuo metu tebevyko I Šiaurės karas (1655–1660), kilęs tarp Abiejų Tautų Respublikos ir Švedijos Karalystės dėl viešpatavimo

Baltijos jūroje. Brandenburgo ir Prūsijos valdovas Vilhelmas Frydrichas, siekdamas atsikratyti Prūsijos vasalinės priklausomybės nuo Lenkijos Karalystės, iš pradžių palaikė Švedijos karalių Karolį X Gustavą, pripažinusį Prūsijos nepriklausomybę. Vis dėlto paskui perėjo į Abiejų Tautų Respublikos pusę, kai ši sutiko atsisakyti suvereno teisių į Prūsijos Kunigaikštystę Brandenburgo naudai. Dviejų valstybių pasienyje įsikūrusi Tilžė neišvengė nuostolių. Karas baigėsi 1660 m. gegužės 3 d. Olyvos sutartimi.

74 Plačiau apie laišką pasirašiusius šešis Prūsijos Lietuvos kunigus žr. 2 ir 3 skyriuose.